

A METAFIZIKA MEGMENTÉSE ÉS A CIVILIZÁCIÓ FENNTARTÁSA

F R E N Y Ó   Z O L T Á N

Korunk civilizációja súlyos bajoktól szenved, a modernitást uraló erők hegemóniája miatt gyakorlatilag szinte teljes körű válságban van. Ez az embernek az abszolútumhoz, a világhoz, illetve a természethez, a társadalomhoz, valamint embertársához, végül pedig önmagához való viszonya tekintetében egyaránt megállapítható. A probléma természetesen nem újkeletű. Végeredményben a teljes újkor egy eredendő válság megnyilvánulásairól és folyamatos elmélyüléséről szól, akár „kitör” időnként bizonyos szinteken, a termeléstől a külkapcsolatokon át a kultúráig, akár nem. Ebben a folyamatban a modernitás erői (a tőkeérdekeltség, a pénzarisztokrácia, avagy „fináncoligarchia” [Rudolf Hilferding], a liberalizmus, az individualizmus) a közjával szemben a társadalmi, gazdasági és szellemi élet különböző területeit és szintjeit egyre bővülő mértékben eluralják és áthatják, s ez különböző formák váltakozásában a válság fokozatos kiteljesedését hozza magával. Ez a folyamat azzal párhuzamosan zajlott le, ahogy az egykori nemzeti tőke nemzetközi tőkévé, majd nemzetek, illetve államok fölötti tőkévé alakult. A folyamat a nacionális–internacionális–szupranacionális fázisaiban áll előttünk.

Azonban az a válságszakasz sem „tegnap” kezdődött, amely a gondolkodás elerőtlenítésével már életünk alapvető normáit érinti, illetve támadja és sérti, mert ha közelebbről megnézzük, ennek a szintnek a szétrombolását is hosszú évtizedekkel ezelőtt indították be a civilizációnk morális és természetes alapjai ellen fellépő erők. Annak érzékeltetésére, hogy ez a mintegy fél évszázada tartó folyamat mennyire egyirányú tendenciát mutat, milyen masszív „progressziót” jelent, mennyire egyazon logika által alakul, váltja formáit és produkálja nem várt jelenségeit, engedjessék meg, hogy egy személyes emlékekkel kezdjem – mert élménynek nem nevezném – a társadalom és a szellem dezorganizációjára és destrukciójára vonatkozó észrevételeimet. 1989-ben a Leideni Egyetemen a kisebbségi kérdésnek szentelt holland–magyar konferencián vettem részt többedmagammal az MTA Filozófiai Intézetéből. Jómagam akkor az erdélyi magyarság tarthatatlan helyzetére kívántam felhívni a figyelmet, nem sok sikerrel. Most nem egyszerűen azt az alaphelyzetet akarom szóvá tenni, hogy az európai kisebbségvédelem jogi rendszere és gyakorlati működése már a Népszövetség megalakulása óta mindmáig a nagyhatalmi politikának alárendelt siralmas képet mutat, valamint azt, hogy a kisebbség nyugat-európai felfogás szerint régóta nem kollektív, hanem individuális jogot jelent. Arról van szó, hogy a szellem krízisének, a fogalomhasználat betegségének, a tudat rombolásának újabb szakaszát, amellyel akkor szembesültem, éppenséggel az jelentette, hogy a holland szervezők és a résztvevők egy része már akkor a nemzeti

Korkérdés –
Kőbe vésett kérdőjel
az észak-karolinai
Chapel Hillben, 2010
(Ariel Dovas felvétele)

kisebbségek problémája mellé, sőt sokszor fölé emelték az egyéb, főként szexuális kisebbségek – valójában egész más természetű – témáját. E kétfajta kisebbség összekapcsolása és egybemosása a nemzeti kisebbség jelentőségének degradálásával és a deviáns szexuális kisebbség rangjának emelésével történt, mintha bizony ugyanaz a jog és támogatás illethetné meg a nemzetet és társadalmat erősítő és az azokat gyengítő tényezőket. A teljes igazság kedvéért meg kell mondanom azt is, hogy akkor a kérdésnek ez a szánalmas kezelése magyarországi filozófusküldöttségünk *minden* tagjában – akiket az azóta nálunk is kibontakozott ideológiák szerint marxistának, liberálisnak és konzervatívnak jelölhetnek meg – még egyként váltott ki megütközést. A konferencia előadásai azután a Tilburgi Egyetem kiadásában napvilágot láttak egy kötetben, amelyben előadásom szövege nem szerepelt.¹ Nem mellékesen megjegyzem még, hogy az előbb említett kötet kiadója, a Tilburgi Egyetem a „katolikus” megjelölést

¹ *Perspectives on Minorities. Philosophical Reflections on the Identity and the Rights of Cultural Minorities.* szerk. M. F. FRESCO – P. J. M. van TONGEREN, Tilburg U. P., Tilburg, 1991. Saját előadásom itt jelent meg végül: Zoltán FRENYÓ: *On the Minority Problem: The Case of Roumania = Orientations. Papers presented to the Conferences of Dutch and Hungarian Philosophers, 1986–1990.* szerk. Z. FRENYÓ – F. L. LENDVAI – M. F. FRESCO – P. VAN TONGEREN, Shaker, Maastricht, 2000. 326–346. Magyarul megjelent: Erdélyi Napló, 1989–1990. Történetpolitikai tanulmány. *Valóság*, 2020/1.

2001-ben egyszerűen elhagyta a nevéből, előtte pedig 1997-ben az anarchista Daniel Cohn-Benditet díszdoktorává avatta. Ugyanott 1952-ben még Robert Schuman, 1982-ben Paul Ricoeur lett díszdoktor. A „katolikus” jelzöt egyébként 2004-ben a Nijmegeni Egyetem is elhagyta, bár legalább helyette felvette Radboud egykori utrechti püspök nevét. A szomszédos Belgiumban az 1425-ben alapított Leuveni Katolikus Egyetem 2011-ben törölte nevéből a felekezeti megjelölést, hogy bevallottan kozmopolita intézmény legyen.

Az efféle adatokból leszűrhető, hogy Európa átalakításával, jobban mondva tönkretételével kapcsolatban egy rendkívül hosszú, tudatos, egyirányú és csak egyre intenzívebbé váló folyamatról van szó.² Ennek az ideológiának és politikának a térhódítását, pártokba, törvényhozásba és közgondolkodásba épülését a múlt század harmadik harmadától kezdődően sorra megtapasztalhatjuk a drogliberalizáció, a prostitúció, az abortusz, az eutanázia, a *genderideológia*, az erkölcsi pluralizmus, a vallási relativizmus, a szellemi nihilizmus, az identitásvesztés szétterülő jelenségein keresztül. Hollandia, a kétes dicsőségű egykori „tőkés mintanemzet” (Karl Marx kifejezése) fél évszázada az európai civilizáció átforgatásának lett próbaterülete és mintaállama, amelyet azután ezen az úton követtek Nyugat-Európa jobb sorsra érdemes nagy államai és nemzetei is.

KORPROBLÉMÁK

Pauler Ákos írta: „Minden dolog valamely osztály tagja, akár mint osztályfogalom, akár mint osztálytag. [...] Ezt a tételt az osztályozás elvének (*principium classificationis*) nevezzük.”³ A korunkat sújtó mélyreható problémák számbavétele és rendszerezése fontos, sőt égetően szükséges feladat. Felmerül a kérdés: hogyan tud ehhez hozzájárulni a filozófia? Ha helyes filozófiáról van szó, úgy gondolom, alapvetően. A filozófia hivatása nagyon röviden szólva és mondanivalóm irányában leegyszerűsítve: a helyes fogalomhasználat által a valóság helyes megismerése. A téves filozófia ugyanakkor egy rossz kor cinkosa, részben létrehozója és apologetája, részben maga is következménye és tükré.

A következőkben erre, a helyes vagy helytelen fogalomhasználatra szeretnék példákat hozni és gondolati utakat bemutatni. Megfelelő elrendezéssel jellegzetes eszméket és idézeteket szeretnék ehhez felhozni és felhasználni. Nem szándékozom különösebben finom fogalmi elemzésekbe bocsátkozni, inkább redukálni szeretném a jelenségeket alapelvekre, hogy annál is tisztábban láthassunk. Mindenekelőtt néhány jelenséget, eszmét, kifejezést szeretnék felsorolni korunkból, és ezekhez kapcsolódó mai kérdéseket kívánok feltenni. A sorrend itt esetleges lesz, ahhoz hasonlóan, ahogy a jelzett problémák is találomra szoktak szemünkbe ötni napjaink folyásában.

Ekként kérdezhetjük: valóban megfoghatatlan-e az igazság, ahogy sokan hangoztatják? Tényleg teljesen más és más-e a szép mindenkinek? Szabadság-e a „szabadság”? Népuralom-e a „népuralom”? Valóban felvilágosodás volt-e az úgynevezett „felvilágosodás”? Kormányforma-e a demokrácia? Nemde köztársaság valójában minden mai európai királyság? És nem proletárdiktatúra volt-e az, amit népi demokráciának hívtak? Valójában még a proletárdiktatúra sem a proletárok diktatúrája, hanem eredetileg – gondoljunk 1919 gyászos évére – csak a lumpenproletariátus bázisán egy elvetemült kisebbség fanatikus terrorja. Tényleg úgymond protestáns–katolikus vallásháború folyt-e Észak-Írországban, ahogy mindig így említették, vagy, mint valójában: az írek honvédelme az örökösen hódító angolok ellen? Nem háborús agresszió-e valójában egy kívülről vezérelt államcsíny, hatalomátvétel és országfoglalás, ami a nemzetközi jog

**hosszú, tudatos,
intenzívvé váló
egyirányú folyamat**

2 Vö. Molnár Tamás műveivel: *Az atlanti kultúra kibontakozása* (2006), *Amerikanológia* (2022) és *Európa zárójelben* (2022).

3 PAULER ÁKOS: *Bevezetés a filozófiába*. Pantheon, Bp. 1920. 30.

számára irreleváns, kezelhetetlen, nemlétező, holott döntő fontosságú lehet? A kérdés súlyát legutóbb a 2014-es kijevei amerikai államcsíny mutatta meg. Mindez egyébként évszázados módszer. A teljes újkorban békeszerződés-e a „békeszerződés”? Tudniillik se nem béke, se nem szerződés, hanem a győztesnek hatalom- és jogérvényesítése. S éppen az a pont, amelynek felülvizsgálatára a nemzetközi jog nem ad módot. Tanulságos összevetni a régi római joggal. Menekült-e a bevándorló? Igazság-e a hazugság? Miért nem hazaáruló a hazaáruló? Itt a jog és az erkölcs nagy távolságát látjuk. Megfelel-e a politikai párt az emberi természetnek? Magasabb rendű-e a nemzet a népnél, ahogy régóta szokványosan gondoljuk? Tudniillik nem: a nemzet kifejezetten polgári fogalom és eszmény, amelynek rengeteg negatív következménye van. A nép viszont természetes közösségi keret, természetes normativitással. Jogom van-e magammal azt csinálni, amit akarok? A válasz: nem, mert tartozom a közösségnek. Magától értetődő-e kamatot szedni? Minthogy a tőke uralmát megelőzően soha nem volt az, bár kétségtelenül létezett. Az újkor történelmét egészen más hangvétellel és merítéssel kell majd még megírni.

Nincs a helyén számos más kifejezés és homályossá tett, vagy éppen ellenkezőleg, kanonikussá tett, pozitív vagy negatív értékkel ellátott fogalom sem. Csak az említés szintjén néhány ilyen szó: erkölcsös, emberi jog, rend, európai értékek, törvény, tolerancia, jobb–bal, autoritás, konzervatív, liberális, sajtószabadság, deviancia, nem utolsósorban a nemi meghatározottság. A merőben inadekvát fogalmak mellett a néven nevezés helyett az eufemizmusok, vagyis

szépítések – a manapság „politikailag korrektnek” nevezett, a hamisságot elfedő szóhasználatok – is elburjánoztak. A maguk helyén jogos fogalmak diszkreditálása, használatból való kiiktatása is megfigyelhető. Ilyen például az előítélet. Az ezzel jelzett esetek egy részének pedig van előzetes tapasztalatmozganata, tehát ha nem tényleges elfogultságról s nem a nem tel-

jes indukció hibás fajtájáról van szó, Hume is, Burke is mellette foglalt állást.⁴ Megjegyzem, az offenzív előítéletkutatás főként amerikai liberális eredetű,⁵ amelyet a koreszmék átfogó átformálásának szándéka vezetett a 20. század második felében. Ilyen továbbá a diszkrimináció fogalma is. Ez eredetileg egyszerűen megkülönböztetést jelent, ami a megismerés elemi tényezője. Ezek esetében természetesen nem kiterjesztésük és általánossá tevésük kívánatos, hanem a megfelelő differenciálás.

Egy alaposabb elemzés rendezheti a különböző fajsúlyú, eltérő minőségű jelenségek osztályozását. A felsoroltak is sokfélék, de abban nagyjából hasonlatosak, hogy *tipikus újkori fogalmi zűrzavar*ról árulkodnak. Tetézi a bajt, hogy nemzetközi méretekben a dezinformáció, a hamis propaganda, az orbitális hazugságok, a virtuális valóság korában élünk. Számomra feltűnt, hogy manapság már nincsenek haditudósítók; helyüket kétes, szelektív és tendenciózus nyilatkozatok, felvételek és távoli tudósítások töltik be. Mindehhez hozzájárul a nyelvrontás, amely vétek és létrontás, ahogy Hamvas Béla kifejezte,⁶ szemben a nyelvműveléssel, amely nagy erény a társadalmi élet egészsége szempontjából. A problémát legtömörebben úgy fejezném ki: *a fogalomharc létharc*.⁷

Az igazmondásnak van egy minimuma, amely szükséges egy társadalom, sőt egy civilizáció fenntartásához. Ez érvényes a hétköznapi magánbeszédre, a közbeszédre, a politikára, a tudományra, a filozófiára, a művészetre egyaránt. A probléma nem új, sőt a legkorábbi időkig visszanyúlik, ezt tanúsítja a régi kínai és ógörög gondolkodás, tehát örök emberi és történeti jelenség, de a korábbiakhoz képest a mai kor mégiscsak patológikus tüneteket mutat.

4 David HUME: *Az erkölcsi előítéletekről* [1777] = Uő.: *David Hume összes esszéi*. II. köt. ford. TAKÁCS Péter, Atlantisz, Bp. 1994. 297–298. és Edmund BURKE: *Töprengések a francia forradalomról* [1790] ford. bev. KONTLER László, Atlantisz, Bp. 1990. 179.

5 Vö. Kurt (Zadek) LEWIN: *A mezőelmélet a társadalomtudományokban*. ford. Józsa Péter, Gondolat, Bp. 1972.; *Csoportdinamika. Válogatás Kurt Lewin műveiből*. ford. ILLYÉS Sándor – MÉREI Ferenc, vál. MÉREI Ferenc – SZAKÁCS Ferenc, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1975.; Edgar H. SCHEIN: *Kurt Lewin's Change Theory. System Practice*, 1996/február és Gordon ALLPORT: *Az előítélet* [1954] ford. CSEPELI György, Gondolat, Bp. 1977.

6 HAMVAS Béla: *Kiengesztelődés* = Uő.: *Patmosz. Életünk Könyvek*, Szombathely, 1992. 239.

7 Vö. FRENYÓ Zoltán: *Fogalomharc és létharc* = Uő.: *Korfordulón. Filozófiai tanulmányok*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Filozófiai Intézet, Bp. 2015. Vö. CZOPF Áron: *Fogalomkórház. Kommentár*, 2023/2.

a mai kor patológikus tüneteket mutat

METAFIZIKAELLENES NÉZETEK

Mármost hogyan beszél az elmúlt évszázad hangadó, sajátos – tehát nem a régebbi hagyományhoz kötődő – modern filozófiája? Lássunk néhány idézetet, elvet és tant!

George Edward Moore analitikus szemlélete jellegzetesen nyilvánul meg *Principia Ethica* (1903) című művében, amelyben nem az etika tartalmi kérdéseit, a „jó” értékének mibenlétét, hanem a „jó” kifejezés jelentését elemzte, s vastag könyvében arra a – teljesen haszontalan – felfogásra jutott, hogy a „jó” logikai értelemben definiálhatatlan tulajdonság. Mint írja: „Arra a kérdésre, hogy Mi a jó?, azt válaszolom, hogy a jó az jó, és ezzel be is fejeztem. [...] a Hogyan definiálható a jó? kérdésre a válaszom az, hogy a jót nem lehet definiálni, és ezzel minden mondandómat elmondtam”.⁸

Theodor Wiesengrund Adorno, a Frankfurter Iskola egyik központi alakja *Negatív dialektika* című, 1966-ban megjelent könyvében a „totalitással” mint identitással szemben a „nem-azonosság” elvét állította föl. A politikai totalitás megjelenítéséhez a hegeli filozófiát használta fel, amelynek azonosság-dialektikáját a dolognak a fogalmuk általánosságával való azonosításaként értelmezte. „Az elv kibontakozása az egész világot az identitáshoz, a totalitáshoz vezet. [...] Az identitás az ideológia ősfarmája” – írta.⁹ Ezzel szembeállítva hangoztatta

Haladó szellem –
Szórakozóhely bejárata
San Franciscóban, 2013
(Wildwise Studio)

⁸ George Edward MOORE: *Principia Ethica* [1906] Cambridge U. P., Cambridge, 1922. 5–6. (Vö. *Tények és értékek. A modern angolszász etika irodalmából.* szerk. LÓNYAI Mária, Gondolat, Bp. 1980. 58–59.)

⁹ T. W. ADORNO: *Negative Dialektik.* Suhrkamp, Frankfurt, 1966. 147–149.

Dekonstrukció –

A berlini amerikai nagykövetség

épülete LMBTQ-zászlóval,

2023 nyara

(Nótin-Thürmer Marianna felvétele)

a „negatív dialektikát”, vagyis a „nem-azonosság” elvét, amely az egyes, az egyedi, az elkülönülő megalapozására és védelmére hivatott. Nézetét Adorno művészetfilozófiájában is igyekezett bemutatni, midőn a műalkotás egyedi jellegét hangsúlyozta. Adorno felfogásával szemben látni kell, hogy az egyes és az általános viszonyának kérdése egyszerűen nem egyenlő az azonos és nem-azonos viszonyának kérdésével. Belátható továbbá, hogy a jelentős műalkotás magában hordozza az általános mozzanatát. A „nem-azonosság” elvével – amely nem más, mint az első logikai alapelv, a *principium identitatis*¹⁰ tagadása – Adorno rátalált a lehető legdestruktívabb, legrombolóbb elvre, amely egyáltalán elképzelhető. Az elv a filozófia alapjává téve és következetesen működtetve önmagát szünteti meg. Hangoztatása az objektív igazság, a kollektív értékek és az egész létrend ellen irányul, következménye pedig a végletesen relativista és pluralista világszemlélet, amelynek a tárgyalt filozófus jelen esetben nem annyira leírója, mint inkább szorgalmazója volt.

Aztán itt van Jean Baudrillard, a posztmodern áramlat neves alakja, aki kinyilvánítja, s ne csodálkozzon senki, ha nem érti: „A történelem euklideszi terében két pont között a legrövidebb út az egyenes, a Haladás és a Demokrácia vonala. Ám ez csupán a Felvilágosodás lineáris terére igaz. A mi nemeuklideszi *fin de siècle* »századvég« terünkben van egy baljós görbület, amelyik makacsul eltérít minden trajektóriát »átvetés«; fizikai és geometriai kifejezés: erőhatásvonal, pályagörbe. Ez kétségtelenül kapcsolatban áll az idő görbültségével (amely látható a századvég horizontján, mint ahogy a Föld görbültsége a Nap végének horizontján látható), vagy a gravitációs tér enyhe torzulásával [...] Ennek a végtelenbe hajló történelmi retroverzióknak, ennek a hiperbolikus görbületnek köszönhetően az évszázad elkerüli saját végét.”¹¹ Jacques Derrida szintén posztmodern filozófiájának központi fogalma a metafizika leépítését célzó, a fogalmak lebontását jelentő „dekonstrukció” elve, ahogyan azt kifejtette *Grammatológia* című, 1967-ben megjelent könyvében.¹² Munkásságának másik jellegzetes és

10 Vö. PLATÓN: *Theaitétosz*. 185a = *Platón Összes Művei*. II. köt. ford. DEVECSERI Gábor et al., Európa, Bp. 1984. 997. és ARISZTOTELÉSZ: *I. Analitika*. II. 22. 68a. = Uő.: *Organon*. I. köt. szerk. SZALAI Sándor, ford. RÓNAFALVI Ödön – SZABÓ Miklós, Akadémiai, Bp. 1979. 367. Vö. még: ARISZTOTELÉSZ: *Metafizika*. IV. 4. 1005b. és Gottfried Wilhelm LEIBNIZ: *Újabb értekezések az emberi értelemről*. IV. 2. 1. §. ford. BOROS Gábor et al., L'Harmattan, Bp. 2005. 345–350.

11 Jean BAUDRILLARD: *The Illusion of the End* [1992] Polity Press, Cambridge, 1994. 10–11. (Idézi: ALAN SOKAL – JEAN BRICMONT: *Intellektuális imposztorok*. ford. KUTROVÁTZ Gábor, Typotex, Bp. 2000. 183.)

12 Jacques DERRIDA: *Grammatológia*. ford. nélk., Életünk, Bp. 1991. és Uő.: *Grammatológia*. ford. MARSÓ PAULA, Typotex, Bp. 2014.

művi hangsúllyal ellátott kifejezése a francia „e” betű „a”-ra változtatásával létrehozott *différence* (elkülönböződés) fogalma, amely rokonságot mutat Adorno előbb tárgyalt „nem-azonosság”-elvével. Ide kapcsolódik Giantereso Vattimo olasz posztmodern nihilista filozófus, kommunista politikus, aki Martin Heidegger nevezetes „ontológiai differencia” fogalmát¹³ elferdítve és félreértelmezve fogalmazta meg azt a képtelen tételét, amely szerint magának a létnek a lényege a differencia.¹⁴

Jegyezzük meg, hogy ez a végletes gondolkodás egyébként már a görög filozófiában is megjelent, azzal a különbséggel, hogy akkor ebből még nem tudtak intézményesült és virulens irányzatot képezni úgy, mint szétmálló modern–posztmodern korunk talaján. Amikor Hérakleitosz nagyszerű folyóhasonlatát, amely az állandó és változó, azonos és nem-azonos helyes dialektikáját képviselte,¹⁵ Kratülosz úgymond meg akarta fejteni, egyszerűen kijelentette, hogy egyszer sem léphetünk ugyanabba a folyóba. Az azonosság elvének eme tagadásával Platón szállt szembe *Kratülosz* című dialógusában, s világosan kimutatta az elv tarthatatlanságát és értelmetlenségét. Platón ezt mondja:

„Hogyan is lehetne az, ami soha sincs ugyanúgy, egyáltalán valami? [...] És nincs olyan megismerés, amely ne lenne a megismerendőnek valamilyen állapotához kötve. [...] Még a megismerés lehetőségét sem tételezhetjük föl, Kratülosz, ha minden változik, és semmi sem állandó.”¹⁶

Azon túl, hogy az elkülönbözés, a változás viszonyfogalom, amely így eleve feltételezi önmaga ellentettjét, még azt is megfontolhatjuk, hogy amennyiben valaki feltétlenül a dolog nem-azonos vonását állítja, ezzel a valóság jelenségeinek ezt az azonos mozzanatát megragadva máris önmagát cáfolja meg.¹⁷

De erős metafizikaellenesség jellemzi a neopozitivizmus vagy logikai pozitivizmus filozófiáját, a Bécsi Körnek nevezett irányzatot. Ennek tagjai a metafizikát egyenesen értelmetlennek nyilvánítják. Szerintük az igazság nem más, mint csupán a kijelentés igazsága, az tehát egy logikai-nyelvi összeegyeztethetőségre korlátozódik, és az etika sem normatív, hanem csupán leíró jellegű diszciplína. Az irányzat felfogását, törekvésük irányát jól mutatja egyik mérvadó képviselőjük, Rudolf Carnap 1931-ben megjelentetett tanulmányának beszédes címe: *A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül*.¹⁸ Ebbe a körbe tartozott az analitikus filozófia hírneves tagja Ludwig Wittgenstein, aki a valóság értelmezését a nyelv vizsgálatán keresztül tartotta lehetségesnek. 1921-ben írt *Logikai-filozófiai értekezés* című könyvében bizonyos „tényeket” feltételezett, amelyek összessége a „logikai térben” a világ. Elképzelése szerint a valóság formája a logika formája; a tények logikai képe a gondolat. Ezért, amit gondolni lehet, világosan lehet gondolni; más szóval, „rejtély” nem létezik.¹⁹ Wittgenstein tehát a világ, a tények, valamint a nyelv, a gondolat között azonos szerkezetet, teljes megfelelést látott. Wittgenstein szerint a világnak nincs érték-tartalma, ezért etikai kijelentések nem létezhetnek. A világ továbbá esetleges és nem szükségszerű, csak logikai szükségszerűség létezik. Wittgenstein egészen odáig ment, hogy illúzióknak minősítette a természettörvényeket. A filozófia célja ezek után nem más – és nem több –, mint a nyelv „kritikája”, a gondolatok logikai tisztázása, a ráarakódottak lehántása. A filozófia, azáltal, hogy körülhatárolja a gondolhatót, jelzi a kimondhatatlant. Ebben az értelemben mondta a következőket: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell.” Nem csoda, ha ezek után kénytelen volt konstatálni, hogy a tudományos problémák lehetséges

13 Martin HEIDEGGER: *A metafizika alapfogalmai* [1929/30], 75. §. ford. ARADI László – OLAY Csaba, szerk. PONGÁRCZ Tibor, Osiris, Bp. 2004. 434–437.

14 Gianni VATTIMO: *Credere di credere*. Garzanti, Milano, 1999. 55.

15 HÉRAKLEITOSZ: B 12, B 49a, B 91. fragmentum = *Die Fragmente der Vorsokratiker*. I. köt. szerk. Hermann DIELS – Walther KRANZ, Weidmann, Zürich–Hildesheim, 1992. 154., 166., 171.; Vö: *Görög gondolkodók*. I. köt. ford. BODOR András et al., Kossuth, Bp. 1992. 32., 35., 38.

16 PLATÓN: *Kratülosz*. 439e – 440a = *Platón Összes Művei*. I. köt. I. m. 850.

17 Vö: WEISSMAHR Béla: *Ontológia*. Mérleg–Távlatok, Bécs–München–Bp. 1992. 29–31.

18 Rudolf CARNAP: *Überwindung der Metaphysik durch logische Analyse der Sprache*. *Erkenntnis*. II. köt. 1931. 219–241. (Vö. *A Bécsi Kör filozófiája*, szerk. ALTRICHTER Ferenc, Gondolat, Bp. 1972. 61–92.)

19 Ludwig WITTGENSTEIN: *Logikai-Filozófiai Értekezés* [1921] ford. bev. és jegyz. MÁRKUS György, Akadémiai, Bp. 1963.

teljes megoldásával életproblémáinkat még egyáltalán nem érintettük. A filozófia mindezek miatt nem tanítás, hanem tevékenység. 1953-ban írt *Filozófiai vizsgálódások* című művében Wittgenstein fenntartotta a korábbiakhoz hasonló elvét, miszerint: „Mivel minden nyíltan előttünk van, nincs is mit magyarázni.”²⁰ Ezért hangoztatta, hogy elméletre, magyarázatra nincs szükség, leírásra kell szorítkozni. Vizsgálódásai ekkor a logika helyett a nyelv mindennapi hasz-

²⁰ Ludwig WITTMENSTEIN: *Filozófiai vizsgálódások* [1953] ford. NEUMER Katalin, Atlantisz, Bp. 1992.

nálata felé fordultak, s elemzéseinek tárgya a szavak jelentése lett. Ezzel kapcsolatban Wittgenstein bevezette az úgynevezett „nyelvjáték” fogalmát. Úgy látta, a szavak nem a dolgok lényegének megragadásával, általánosítás útján kapják meg jelentésüket, hanem az egyes helyzetekben történő sokszoros használatuk által. A jel a használatban él, a szó jelentését használata adja. A filozófia feladatának továbbra is a nyelv vizsgálatát tekintette, s úgy vélte, a filozófia problémái a helytelen nyelvhasználatból erednek.

Szétcsúszás –
Posztmodern építészeti
rom Tajpejben
(*Spectral Codex*)

A most említett nézetekkel kapcsolatban a következő megjegyzéseket kell tennünk. Először is véleményünk szerint „tisztá leírás” nem létezik (ettől azonban még megfelelhet a valóságnak). Másodsor, ami a „nyelvjáték” elvét illeti: egyrészt Wittgenstein ezzel méltán hívta fel a figyelmet a nyelv társadalmi dimenziójára, másrészt viszont kétségesnek tűnik, hogy használatában kimerül-e a szó jelentése, s el kell-e tekintenünk a dolog lényegének fogalmi megragadásától. Ami a filozófia feladatát illeti, annak nemes hagyományához szervesen és lényegileg hozzátartozik a fogalmak tisztázása. A filozófia problémáit azonban a nyelvhasználatból eredeztetni annyit tesz, hogy megengedhetetlenül eltekintünk a szellemi élet történelmi-társadalmi, ideológiai dimenzióitól s maguknak a filozófiai tanoknak tartalmi elemeitől. A „nyelvjáték” megnevezés egyébként sem szerencsés, mert eltér a „játék” bevett – köznapi és kultúrfilozófiai-pszichológiai-pedagógiai – fogalmától, illetve megfosztja a dolog szubsztanciájának megfelelő felismerést, elnevezést és jelentésadást a maga metafizikai komolyságától. Johan Huizinga például klasszikus művében így határozza meg a játék fogalmát: „A játék szabad cselekvés vagy foglalkozás, amely bizonyos önkéntesen, előre meghatározott időben és térben, szabadon választott, de föltétlen kötelező szabályok szerint folyik le; célja önmagában van, bizonyos feszültség és öröm érzése, továbbá a »közönséges élettől« való »különbözőség« tudata kíséri.”²¹

Wittgenstein imént ismertetett eszméiből még egyszer kiemeljük a tárgyunk szempontjából legszembeszökőbbeket. Eszerint a világnak nincs érték-tartalma, ezért etikai kijelentések nem létezhetnek.

A világ esetleges és nem szükségszerű, ezzel szemben csak logikai szükségszerűség létezik. S végül a természettörvények nem többek illúzióknál. Az ilyen téveszmék különös módon keringenek a szellemi életben, s egész korunk domináns szellemisége miatt csak ritkán teszik szóvá némelyek ezek tarthatatlanságát és komolytalanságát. A fizikai világról kovácsolt fikciók,

a természettörvények létéről vagy nemlétéről nyilatkozó spekulációk kétes értékére találoan világított rá Bertold Brecht *Turandot avagy a szerencsenmosdatók kongresszusa* (1953) című darabja IV. jelenetének következő párbeszéde:

Tanár: Si Fu, melyek a filozófia alapkérdései?

Si Fu: A dolgok rajtunk kívül, magáértvalóan és nélkülünk is léteznek-e, vagy pedig bennünk léteznek, értünk és nem nélkülünk.

Tanár: És melyik vélemény helyes?

Si Fu: Nincs még döntés. [...]

Tanár: Miért nem oldották meg ezt a problémát?

Si Fu: A kongresszust, amelynek döntenie kellett volna, mint kétszáz év óta mindig, a Sárga-folyó partjánál fekvő Mi Sang kolostorban rendezték meg. A kérdés a következő volt: valóságos-e a Sárga-folyó, vagy csak a fejekben létezik? A kongresszus idején azonban megolvadt a hó a hegyekben, a Sárga-folyó megáradt, és elsöpörte a Mi Sang kolostort a kongresszus összes résztvevőjével egyetemben. Így hát nem került sor annak bizonyítására, hogy a dolgok rajtunk kívül, magáértvalóan és nélkülünk is léteznek.

Tegyük ehhez még hozzá, hogy Jean-François Lyotard, a posztmodern legfőbb teoretikusa kinyilvánítja: „Végősig leegyszerűsítve, a »posztmodern« a nagy elbeszélésekkel (narratívákkal) szembeni bizalmatlanságként határozom meg.”²² Ezzel szemben le kell szögeznünk, hogy „történet” van, szereplők vannak, felfedésük, megragadásuk a helyes történetírás, a titkosszolgálatok, a tényfeltáró újságírás és egyéb eljárások által lehetséges. Aki a történelem elvi megismerhetetlenségét vallja s kívánja elfogadtatni, uralkodó erők apológiá-

21 JOHAN HUIZINGA: *Homo ludens* [1938] ford. MÁTHÉ Klára, Athenaeum, Bp. 1944. 37.

22 J-F. LYOTARD: *A posztmodern állapot* (1979) = *A posztmodern állapot. Jürgen Habermas, Jean-François Lyotard, Richard Rorty tanulmányai.* ford. ANGYALOSI Gergely – BULAJOS István – NYIZSNYÁNSZKY Ferenc – OROSZ László, Századvég, Bp. 1993. 8.

a filozófia lényegéhez hozzátartozik a fogalmak tisztázása

jává válik. Itt sem a megismerés nehézségeit vitatjuk, sem pedig azt, hogy egy adott történelmi periódus láttatásának adekvát formáját – ilyen volt például a történelmi regény problémája az esztétikában – olykor nehéz megtalálni.

Az imént elmondottakkal kapcsolatban látni kell legalább a következőket. Mind az atomi tények képzete, mind pedig a fizikum és a logikum azonosítása megalapozatlan és téves elképzelés. A gondolat státusza a gondolat és a tény egymást lefedéséből és nem általánosítás által adódik. Az érték megvonása a világtól merőben empirikus-pozitivistá-analitikus elv, amely ellehetetleníti az etikát. A természettörvények érvényének kétségbe vonása egyszerűen komolytalanná teszi a tárgyalt filozófiát.²³

Folytassuk onnét, hogy a posztmodern gondolkodás nevezetes és hírhedt tagja a maga destruktív s életével is példázott aberrált eszméivel Michel Foucault, aki – kétségtelenül nagy elmeélel megírt munkáiban – a történelmet, a civilizációt szándékosan áttematizált kategóriákon, úgynevezett „periférikus diskurzusokon” keresztül, magyarul: mellékes és deviáns szálakon keresztül kívánja megragadni. Ilyen szempontból jellegzetes munkái: *A bolondság története* (1961) és *A börtön története* (1975). S ha valaki áttanulmányozza *A szexualitás története* című monumentális művét,²⁴ el fogja ismerni Johann Gottlieb Fichte igazát: „Az, hogy valaki milyen filozófiát választ, attól függ, milyen ember, mert egy filozófiai rendszer nem valami holt ruhanemű, amelyet tetszés szerint felöltöhetünk és levetethetünk, hanem áttelekíti annak az embernek a lelke, akié.”²⁵ Foucault romboló eszméit cinkos vagy átgondolatlan módon világszerte tan-székeken tartják fenn mindmáig, de a vele szembeni fenntartások és éles kritikák is szaporodnak.²⁶ *A szavak és a dolgok* című munkájában Foucault felhoz egy fiktív szöveget. Bizonyos kínai enciklopédiát idéz, „amely az állatokat a következőképpen osztályozza: a) a császár birtokát képezők, b) a bebalzsamozottak, c) a megszelídítettek, d) szopós malacok, e) szirének, f) mesebeliek, g) a szabadban futkározó kutyák, h) az ezen osztályozásban foglalt állatok, i) amelyek rohángálnak, mintha csak megvesztek volna, j) a megszámlálhatatlanok, k) amelyeket roppant finom teveszőr ecsettel festettek” és így tovább, majd a követő megállapítás jön: „Amikor osztályozó rendszert állítunk fel, akkor vajon minek az alapján végezzük el az összehasonlítás műveletét teljes biztonsággal? [...] Semmi sem bizonytalanabb, semmi sem empirikusabb (legalábbis látszólag), mint egyfajta rend megállapítása a dolgok között.”²⁷ Ez a szöveg a maga szellemeskedő és találékony önkényével a létezők objektív kategóriáinak teljes megtagadását nyilvánítja ki. Holott maga a világ, az élet s az ezekről alkotott tudás maga is az objektív létosztályok rendjén nyugszik. Erről tudósítanak a metafizika, a létrendről és léthierarchiáról szóló platóni és arisztotelészi eszmék, a logika, a matematika és minden természet-tudomány, a fizikától a biológiai rendszertanig. S ez akkor is így van, ha a kínai gondolkodás logikája és kategorizáló szelleme bizonyos mértékig valóban eltér az európai gondolkodástól, csakhogy eltérő volta nem az idézett leírás által indokolatlanul a kínaiaknak tulajdonított nihilista szofisztikát jelent, hanem egy sajátos logikát, amely a maga módján szintén alkalmas a valóság megragadására.²⁸

az eszmék részben
tükrei, részben
alakítói a kornak

23 Wittgenstein Tractatusát behatóan és megsemmisítően bírálta már annak idején Pauler Ákos: Logikai alapelv és matematikai axióma. *Athenaeum*, 1936/1–2. különösen: 47–58.

24 Michel Foucault: *A szexualitás története I–IV.* ford. ford. ÁDÁM Péter – ALBERT Sándor – SZÁNTÓ István – SOMLYÓ Bálint – SUJTÓ László, Atlantisz, Bp. 2014–2021.

25 J. G. FICHTE: *Első bevezetés a tudománytanba* [1797] = Uő.: *Válogatott írások.* vál. MÁRKUS György, ford. ENDREFFY Zoltán – Kis János, Gondolat, Bp. 1981. 35.

26 François BOUSQUET: „Putain” de Saint Foucault. *Archéologie d’un fétiche.* Éditions Pierre-Guillaume de Roux, 2015. és Derek KERR: Beheading the King and Enthroning the Market. A Critique of Foucauldian Governmentality. *Science & Society*, 1999/nyár.

27 Michel Foucault: *A szavak és a dolgok. A társadalomtudományok archeológiája* [1966] ford. ROMHÁNYI TÖRÖK Gábor, Osiris, Bp. 2000. 9., 13.

28 Vő. FENG Yu-lan: *A kínai filozófia rövid története.* szerk. Derk BODDE, ford. ANTÓNI Csaba, Osiris, Bp. 2003.; TÓKEI Ferenc: *Az ókori kínai társadalom és filozófia* = Uő.: *Szinológiai műhely.* Magvető, Bp. 1974. 251–340. és L. Sz. VASZILJEV: *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában.* ford. KOVÁCS Zoltán, Gondolat, Bp. 1977.

A KRITIKA KRITIKÁJA

Nehéz a választás, hogy a felsoroltak közül melyik a legszörnyűbb eszme, de talán Adorno és Foucault elve a két legbotrányosabb és legfelháborítóbb. S azért az, mert ideológiai fogantatásuk jól kitapintható. Végső soron azt kell mondanom, hogy ezek merényletek a közösség, az emberiség ellen. Filozófiatörténeteink, filozófiai tanfolyamaink egész korunkban túlságosan megértők egyes extrém irányzatokkal szemben, és sokan csak filozófiai műveltségük hiányosságaira és ítélőképességük gyengeségére gondolnak, amikor hümmögve napi-rendre térnek ezen nyilvánvalóan hamis és elvetendő eszmék fölött. A régebbi éles filozófiai és ideológiai harc helyett a másik végletbe esve ma a művelődésben nyugalmasan, mintegy kiegészítő módon és régről itt maradt kánonok szerint egymás mellett szerepelnek olyan eszmék, amelyek valójában kizárnák egymást.

Az ember – természetéből adódóan – mindent el tud gondolni, mégsem szabad mindent kigondolni és állítani. A valósággal és az igazsággal szemben filozófusnak, írónak, művésznek egyaránt felelősséggel kell viseltetnie, mert a gondolkodásnak, a szellemnek ez a rendeltetése. *Az eszmék egy kornak részben tükröi, részben alakítói.* Ezért az eszmék párbeszéde és harca nem játék, mert tétje van. A téveszme a lét metafizikai alternativitásából adódóan részben természetes, és mint ilyen, bizonyos értelemben elkerülhetetlen. A téveszme azonban sokszor nemcsak egyéni szinten és időlegesen, hanem a közgondolkodásban és huzamosabb ideig is teret nyerhet, s kedvezőtlenül vagy károsan befolyásolhatja, vigasztalanná, örömtelenné, kiszolgáltatottá, hamissá és pusztítóvá teheti az emberek életét. A filozófiai téveszméknek tömegek eshetnek áldozatául, és mégis, ezek a tévutakat kijelölő emberek nemegyszer jegyzett és híres filozófusokként szerepelnek a gondolkodás, a művelődés, az emberiség történetében. A fenti panoptikumban az analitikus filozófia és a neopozitívizmus képviselői mellett a posztmodern gondolkodás alakjai szerepeltek. A következőkben szeretnék rávilágítani arra, hogy részleges értékeik ellenére miben is áll e közelmúltbeli szellemiség problematikus volta.

A világ érthetőségének, értékelhetőségének, közölhetőségének, ábrázolhatóságának, megfogalmazhatóságának, megformálhatóságának kérdéseivel az egész múlt század küszködött; e törekvéseket nagyrészt kudarcnak tekintve a posztmodern a vizsgálat tárgyát, a régi látásmódot és az eddigi szándékot vonja kétségbe. A posztmodern már nem keresi és nem állítja a lét, a világ lényeges elemét. A posztmodern szerint a világ értelmességének, strukturáltságának, lényegiségének a modern korban bekövetkező eltűnése után a világra tekintésnek is fel kell adnia az igényét arra, hogy rendszert és megformáltságot keressen s találjon a világban. Ezzel a korszak- és szemléletváltással jutunk el a modern kor utáni helyzetbe, a „posztmodern” állapotba. A posztmodern megnyilvánulások ezek után nem is alkotások a szó eredeti értelmében, hanem a befejezetlenség, a rendezetlenség, a strukturálatlanság, a középpont-, lényeg- és irány nélküliség, a többértelműség, a változhatóság, a töredékesség, az esetlegesség és a hétköznapi jegeit hordozzák.

Az emberi világ valójában lehet összeállt vagy szétesett; lehet viszonylag teljes, valamelyest biztató vagy kínzóan hiányos; lehet rendezett vagy rend nélküli. Az emberi szellemnek mindezekre van válasza. Ha a világ (az emberi

világ) maga objektíve töredékessé, áttekinthetlenné, idegenné és nehezen megélhetővé válik, az emberi szellem (a filozófia és a művészet) dolga, hogy ezt az állapotot jelezze, tudatosítsa. Ennek a rendeltetésnek sokféleképpen lehet eleget tenni. A rossz idején fel lehet mutatni az eszményit, az álmat és a rútat, a kaotikust,

a rettenetést egyaránt. Helyesen alkotva mindkettő az emberiség lelkiismerete és öntudata lesz, helytelenül cselekedve az előbbi áltatás, az utóbbi taszító és romboló tetté válik. A posztmodern viszont nem azzal áll elő, hogy figyeljünk föl arra: a valóságból a látszatot érzékeljük, a történet hamis, hanem azt kívánja érzékeltetni, hogy a magának a valóságnak nincs lényege, nincs történet, amely valamiről szólhatna, így hát értelmetlent ábrázol, mindvégig azt sugallva, hogy a valóság is értelmetlen, tehát nincs értelme kutatni és tisztázni.

a „posztmodern állapot” strukturálatlan

Antik szintézis –
Giovanni Paolo Panini:
Pál apostol Róma romjain
imádkozik (1744)
(Wikimedia Commons)

Ezért aztán a *posztmodern a globalizáció ideológiája*. Ha a posztmodern mondanivalója a globalizáció ellen irányulna, s megtalálná a módját annak, hogy kritikai szándékát érzékeltük, annak jogos leleplezője lenne. A posztmodern azonban magát a valóságot nevezi megfoghatatlannak, így nem más, mint a globalizáció apológiája (meg lehet figyelni a posztmodern képviselőinek egymű politikai identitását). A posztmodern azt szeretné, ha a maga lényegét sem lehetne megragadni, s ezzel ugyanazt a szellemiséget képviseli, mint a globalizáció, amely érdekei szerint arra törekszik, hogy a társadalmi ellenőrzés elől önmagát kivonja, s láthatatlanná és megragadhatatlanná tegye.

A posztmodern nem természetes képződmény, hanem bizonyos értelemben egy korunkra vont művi burok. Az emberi természetnek van lényeglátó képessége, ami egyrészt a mindennapi tudatban, másrészt a metafizikai szemléletben érvényesül. Le lehet szögezni továbbá, hogy „történet” mindig van, s e valóságot mindig föl lehet tární, természetesen megfelelő szellemi erő és tehetség segítségével, továbbá helyes műfaj- és tárgyválasztáson keresztül. Részleges értékeik mellett a posztmodern művek egészében véve destruktív, nihilista, anarchista és szofista művek, virtuális világot és pszeudolétet teremtő alkotások, összefüggéseikből kiszakított önkényes nyelvi képződmények, leleménnyel megalkotott és értelmüket vesztő szövegek, amelyek létrejöttének és alkotóik működésének nagymértékben kedveznek a nemzetek és államok fölötti érdekeltségek, a globális tőke által támogatott kulturális intézményrendszerek. A posztmodern gondolkodókat tulajdonképpen helyesebb nem filozófusoknak (bölcseességszeretőknak), hanem szofistáknak nevezni.

Természetesen minden filozófia rendelkezik közös jegyekkel, továbbá az igazság magvát valamilyen mértékben a legtöbb irányzat magában rejti, de megengedhetetlen mértékben eltérő értékük és szerepük miatt most mégis azt hangsúlyozom, hogy nincs „a” filozófia, hanem filozófiák vannak, közelebről pedig helyes és helytelen filozófiák vannak. Ha ezt a megkülönböztetést nem tesszük meg, amire persze az ellentétes filozófia mindig rá akar szorítani bennünket, akkor elvesz a helyes filozófia értéke, sőt a helyes filozófia kialakítására irányuló

erőfeszítéseink értelme is. Itt gyenge ellenvetés volna, ha valaki a „helyes” meghatározásának kilátástalanságát akarná elfogadtatni. Ki kell nyilvánítani: minden, természetesen meglévő nehézség ellenére van helyes gondolkodás! Jacques Maritain, a kiemelkedő neotomista filozófus méltán hangoztatja, hogy van rossz filozófia, amely pestis a közösségnek, és van jó filozófia, amely áldás a társadalomnak.²⁹ A helyes gondolkodás pedig a helyes metafizikán nyugszik.

A METAFIZIKA LÉNYEGISÉGÉRŐL

A metafizika (ontológia, lételmélet) a filozófia vezérfonala. A végsőig redukálva tulajdonképpen két szálon fut a filozófiatörténet: a metafizika és a szofisztika szálán. A metafizika tradicionális filozófiai alapágazat. Állítja a létrendet, a léthierarchiát, az objektív létosztályokat, figyelme a létező lényegére irányul, tanítja az azonosság elvét. Arisztotelész megfogalmazása szerint a metafizika az a tudomány, amely a létezőt mint létezőt vizsgálja.³⁰ Weissmahr Béla szerint „a metafizika abból indul ki, hogy a valóságnak empirikusan ellenőrizhetetlen mozzanatairól is lehet megfogalmazni föltétlenül érvényes kijelentéseket.”³¹ A metafizika széles körű megkérdőjelezése a modern filozófiában történik meg (úgymond „felszámolják” vagy „meghaladják”). Érdemes megnéznünk, hogy nagy vonalakban miként vélekedik a klasszikus metafizika a valóságról és annak megismerhetőségéről!

A Konfuciusz tanítását tartalmazó *Beszélgetések és mondások (Lun yü)* című alapvető műben olvashatjuk:

„Ci-lu így szólt: Wei fejedelme vár téged, mester, hogy veled kormányozzon. Mit szándékozol tenni legelőször? A mester így felelt: A legfontosabb volna kijavítani a neveket [...] Ha a nevek nem helyesek, akkor a szavak nem felelnek meg a dolgoknak. Ha a szavak nem felelnek meg a dolgoknak, akkor a tettek nem sikerülnek. Ha a tettek nem sikerülnek, akkor az illem és harmónia nem virágzik.”³²

Két évszázaddal később Sziün-Ci a konfuciánus tanokat összefoglaló könyvének „A nevek kijavítása” (*cseng-ming, zheng-ming*) híres kérdését tárgyaló 22. fejezetében ezt mondja:

„Ha az azonosságok és különbségek nincsenek szétválasztva egymástól, akkor az elmét feltétlenül az a csapás éri, hogy nem érti a dolgokat, a tevékenységet pedig az a szerencsétlenség, hogy nehézségekbe ütközik és kudarcot vall. Ezért aki tudással rendelkezik, az szétválasztja a különböző dolgokat, és a neveket úgy alkalmazza, hogy mindig a valóságot jelölje meg velük. [...] Helytelenül használni [a szavakat]: bűnözés. Ezért ha a nevek már meg tudják jelölni a valóságot [*csi-sí*], s a szavak már képesek láthatóvá tenni a véget [a célt], akkor nem beszélünk többet.”³³

A görög filozófiában a korai lételmélet után kibontakozott a kétarcú szofista irányzat, amely bizonyos fontos területeken gazdagította ugyan a filozófiát,³⁴ de relativizmusával és szubjektivizmusával egyúttal veszélybe sodorta a lételmélet alapeszméit és szemléletmódját. Velük fordult szembe Szókratész, majd Platón és Arisztotelész, akik megmentették a filozófia metafizikai alapzatát.³⁵ Szókratész a dolog és a fogalom definiálásának igényével lépett fel, ez vissza-

29 Jacques MARITAIN: *The Philosopher in Society* [1960] = Uő.: *On the Use of Philosophy. Three Essays.* Princeton U. P., Princeton–New Jersey, 1961. 4.

30 ARISZTOTELÉSZ: *Metafizika. I.m.* IV. 1. 1003a.

31 WEISSMAHR: *Ontológia. I.m.* 14.

32 *Beszélgetések és mondások. XIII. 3. = Kínai filozófia. 1. köt. szerk. TÖKEI Ferenc, Akadémiai, Bp. 1962. 115–116.*

33 *Sziün-Ci könyve. 22. = Kínai filozófia. 2. köt. szerk. TÖKEI Ferenc, Akadémiai, Bp. 1962. 248–253.*

34 Lásd bővebben: STEIGER Kornél: *Utószó = Uő.: A szofista filozófia.* szerk. STEIGER Kornél, Atlantisz, Bp. 1993. 168.; Ld. még: G. B. KERFELD: *A szofista mozgalom.* ford. MOLNÁR Gábor, Osiris, Bp. 2003.

35 Vö. PLATÓN: *A szofista = Platón Összes Művei. II. köt. I.m.* 1074–1228. és ARISZTOTELÉSZ: *De Sophisticis Elenchis.* szerk. I. STRACHE – M. WALLIES, Teubner, Leipzig, 1923.

Jövöbetekintő –

A soproni Károly-kilátó 1954-ben
(Fortepan / Lipovits Károly)

köszön Platón számos dialógusában és Arisztotelész műveiben. Platón már szóba hozott *Kratülosz* című dialógusában találjuk a következő megállapításokat: „Vajon hát nem az-e az igazi beszéd, amely úgy mondja a dolgokat, ahogy vannak, a hamis meg az, amelyik úgy mondja, ahogy nincsenek?” – „Világos, hogy a dolgoknak megvan a maguk állandó lényege, amit nem mi határozunk meg, és ami nem a mi tetszésünkhöz, látásmódunkhoz igazodik, hanem önmagában a saját meglevő lényege szerint független.” – „Akkor hát úgy is kell elnevezni, ahogy a dolgok természete az elnevezést megkívánja, és azzal az eszközzel, amit megkíván, nem pedig úgy, ahogy mi akarjuk.”³⁶

A középkor keresztény filozófiája magától értetődően tovább viszi a metafizika alapvető eszméit, természetesen a maga szemléletébe ágyazva, és középpontban tartja mind a lét kérdését, mind pedig a létezőknek megfelelő gondolkodás kérdését. A metafizikán nyugszik a filozófia minden további diszciplínája, a természetről, a társadalomról, az államról, az etikáról alkotott tanok sora. A metafizikát a legnagyobb figyelem és körültekintés illeti meg, hiszen – miként Aquinói Szent Tamás *A létezőről és a lényegről* című művének elején kifejti – „kis tévedés a kezdetben, nagy tévedés az eredményben”³⁷ *Az értelem egysége* című munkájában pedig kifejezésre juttatta, hogy az embernek természetes vágyakozása egyrészt az igazság megismerése, másrészt a tévedés elkerülése.³⁸ A helyes gondolkodásra vonatkozóan következzenek még egy-egy példa a patrisztika, illetve a skolasztika korából. Szent Ágoston *A keresztény tanításról* című

36 PLATÓN: *Kratülosz*. 385b, 386e, 387d = *Platón Összes Művei*. I. köt. I.m. 730., 735., 737.

37 Aquinói SZENT TAMÁS: *A létezőről és a lényegről*. ford. KLIMA Gyula, Helikon, Bp. 1990. 55.

38 Aquinói SZENT TAMÁS: *Az értelem egysége*. ford., szerk. BORBÉLY Gábor, Ikon, Bp. 1993. 34.

alapvető hermeneutikai művében a következő megállapításokat teszi: „Mind- den tanítás vagy dolgokkal, vagy jelekkel kapcsolatos, de oly módon, hogy a dolgokat jelek útján ismerjük meg.” – „Ugyanígy áll a dolog a meghatározás, felosztás és részekre tagolás tudományával is: bár gyakran élnek vele helytele- nül, e tudomány maga mégsem helytelen, és szintén nem emberi alkotás, ha- nem a dolgok észszerű rendjében fellelt emberi tudás.” – „Mert amit az embe- rek ismernek, azt hatalmukban áll megtenni vagy nem megtenni.”³⁹ Canter- bury Szent Anzelm kijelenti, hogy azért adatott nekünk az a képesség, hogy valamit létezőnek vagy nemlétezőnek gondoljunk, hogy a létezőt gondoljuk létezőnek és a nemlétezőt nemlétezőnek.⁴⁰

Az újkor gyökeres változást hozott a domináns filozófiákban és ideológi- ákban: a metafizika megkérdőjelezését. Ennek részletezése külön tanulmányt igényelne, a végeredményt azonban a fentiekben láthattuk. A metafizikát avagy ontológiát csak a nem liberális hegemonia alatt álló filozófiai irányzatok tartották fenn, mint amilyen Nicolai Hartmanné és Martin Heideggeré, to- vábbá természetes és jellegzetes módon a keresztény filozófia: Martin Grabmann, Étienne Gilson, Jacques Maritain és mások.

Miben áll a magyarázata annak, hogy a domináns modern szellem alap- ján az újkori filozófiák oly elképesztően önkényes elveket és tanokat képesek hangoztatni? Ehhez fontoljuk meg, hogy három létező van: a Világ, az Abszo- lútum és az Ember. Európa különlegessége, hogy e három létezőre vonatkozó szemléletét történetileg három korszakában érvényesi- tette: a kozmocentrikus antikvitásban, a teocentrikus középkorban és az antropocentrikus újkorban. Minden kultúra tudja, hogy az ember képlékeny lény. De az antik- vitás és a kereszténység igazodási pontot nyújt: a Világot, illetve Istent. Az újkori ember elve saját maga, az Ember, tehát maga a képlékenység, a szubjektivitás, a szertelenség. A modern kor en- nek jegyében teljesítette ki magát, majd alkotó ereje végéhez ért – válságának ez az alapja.

Ezzel összefüggésben áll, hogy a valósághoz három hozzáállás lehetséges: 1) a valóság tisztelete, 2) a valóság megváltoztatására irányuló igény és 3) az a vélekedés, hogy nincs valóság. A metafizika álláspontja a valóság tisztelete. A valóság megváltoztatására radikálisan egyrészt az újkori polgárság, másrészt a marxizmus, amelynek azonban imígyen még volt lételmélete. Karl Marx 11. Feuerbach-tézise így szól: „A filozófusok a világot csak különbözőképpen értel- mezték; a feladat az, hogy megváltoztassuk.”⁴¹ A valóság kétségbevonására pedig fent láttunk kirívó példákat. A második és a harmadik álláspont mindazonáltal összefügg, és egyaránt a modernséghez tartozik. Bármilyen irányzatok alakul- janak is ki, alapvető tájékozódási pontunkat nem eme irányzatok eszméi képe- zik. Érvényes ugyanis az, amire Platón ekképpen mutatott rá: „Az a kérdés, hogy mily módon kell a valóságot megismerni és kikutatni. [...] A dolgokat nem a nevekből kell megértenünk és kutatnunk, hanem sokkal inkább önmaguk- ból, mint a nevekből.”⁴² Ez azt jelenti, hogy minden szellemi zűrzavaron túl mégiscsak 1) a dolog megmutatkozik, és 2) az embernek van lényeglátó képes- sége. A normalitás tehát mint alap mindig rendelkezésre áll, ahová az emberi szellem vissza tud húzódni, s ahonnan mindig lehetséges kiindulni. ■

39 AUGUSTINUS: *De doctrina christiana*. I. 2. 2.; II. 35. 53.; IV. 12. 28. = SZENT ÁGOSTON: *A keresztény tanításról*. ford. Böröczki Tamás, Paulus Hungarus–Kairosz, Bp. 2001. 40., 139–140., 242–243.

40 ANSELMUS: *De veritate*. 3. = Canterbury SZENT ANZELM: *Filozófiai és teológiai művek*. I. ford. DÉR Katalin, Osiris, Bp. 2001. 337.

41 KARL MARX: *Tézisek Feuerbachról*. 11. = *Karl Marx és Friedrich Engels Művei*. 3. köt. Kossuth, Bp. 1960. 1976. 10.

42 PLATÓN: *Kratülosz*. 439b = *Platón Összes Művei*. I. köt. I.m. 848.

a metafizika álláspontja a valóság tisztelete